

УКРАЇНА

(19) UA

(11) 56433

(13) A

(51) 7 C30B11/02

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІОПИС
ДО ДЕКЛАРАЦІЙНОГО ПАТЕНТУ
НА ВІНАХІДВидається під
відповідальність
власника
патенту(54) СПОСІБ ОТРИМАННЯ ТЕРМОЕЛЕКТРИЧНОГО ТВЕРДОГО РОЗЧИНУ $(\text{Pb}_{0,4}\text{Sn}_{0,6})_{1-x}\text{Te}_x$

1

2

(21) 2002043470

(22) 25 04 2002

(24) 15 05 2003

(46) 15 05 2003, Бюл. № 5, 2003 р.

(72) Фреїк Дмитро Михайлович, Шперун Всеволод Михайлович, Никируй Любомир Іванович, Іванишин Ірина Мирославівна, Нижникевич Володимир Всеволодович

(73) ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА(57) 1 Спосіб отримання термоелектричного твердого розчину $(\text{Pb}_{0,4}\text{Sn}_{0,6})_{1-x}\text{Te}_x$, який полягає в тому, що вихідну речовину, розташовану в кварцевій вакуумованій ампулі, поміщають у двозонну піч, температура першої зони якої є вищою від температури плавлення вихідної речовини, а температура другої зони є нижчою від температури пла-

влення вихідної речовини, ампулу з вихідною речовиною витримують у першій зоні і переміщують у другу зону до здійснення кристалізації, після чого охолоджують до кімнатної температури, який відрізняється тим, що як вихідну речовину використовують твердий розчин $(\text{Pb}_{0,4}\text{Sn}_{0,6})_{1-x}\text{Te}_x$ складу $x=0,50, 0,51$, нагрів в першій зоні проводять до температури $T=1240\text{ K}$, швидкість переміщення ампули з першої зони в другу зону печі складає $4,5-15\text{ мм/добу}$, при температурному градієнті $15-30\text{ град/см}$, а охолодження проводять з швидкістю 25 град/год

2 Спосіб отримання термоелектричного твердого розчину $(\text{Pb}_{0,4}\text{Sn}_{0,6})_{1-x}\text{Te}_x$ за п. 1, який відрізняється тим, що оптимальні значення термоелектричних параметрів має склад $(\text{Pb}_{0,4}\text{Sn}_{0,6})_{0,4935}\text{Te}_{0,5065}$ при температурах $700-850\text{ K}$

Винахід відноситься до технології напівпровідникових матеріалів і може бути застосований в приладобудуванні, термоелектриці, оптоелектроніці

Халькогенідні напівпровідники групи $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$ PbTe , SnTe , тверді розчини PbTe-SnTe , що використовуються як термоелектричні матеріали, отримують у вигляді моно- чи полікристалів з розплаву або з газової фази (Абрикосов М Х, Шелимова Л Е Полупроводниковые материалы на основе соединений $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$ - М Наука - 1975)

Однак, у цих способах їх отримання не оптимізовані технологічні умови, які б дозволяли плавно керувати електричними і термоелектричними параметрами

Найбільш близькими до запропонованого винаходу є спосіб отримання чотирьохкомпонентного твердого розчину на основі сполук $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$, який полягає в тому, що вихідну речовину, розташовану в кварцевій вакуумованій ампулі, поміщають у двозонну піч, температура першої зони якої є вищою від температури плавлення вихідної речовини, а температура другої зони є нижчою від температури плавлення вихідної речовини, ампулу з вихідною речовиною витримують у першій зоні, і переміщують у другу зону до здійснення кристалізації, після чого охолоджують до кімнатної температури (Деклараційний патент на винахід

№31810 А Україна МКВ С30В11/02 Спосіб отримання чотирьохкомпонентного твердого розчину на основі сполук $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$ // Д М Фреїк, С С Варшава, Р І Запужляк (Україна) - Заявлено 30 10 1998 Опубл 15 12 2000 Бюл №7-II)

Однак, даний спосіб не дозволяє отримувати термоелектричний матеріал твердого розчину із оптимальними термоелектричними параметрами, зокрема для роботи при температурах ($T > 300\text{ K}$)

В основу винаходу поставлене завдання створити спосіб отримання твердого розчину на основі сполук $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$, в якому зміна параметрів технологічного режиму та вибір матеріалу, як вихідної речовини, дозволили б отримати матеріал з наперед заданими оптимальними термоелектричними параметрами, зокрема для роботи при температурах ($T > 300\text{ K}$)

Поставлене завдання вирішується тим, що у способі отримання твердого розчину на основі сполук $\text{A}^{\text{IV}}\text{B}^{\text{VI}}$, який полягає в тому, що вихідну речовину розташовану в кварцевій вакуумованій ампулі поміщають у двозонну піч, температура першої зони якої є вищою від температури плавлення вихідної речовини, а температура другої зони є нижчою від температури плавлення речовини, ампулу з вихідною речовиною витримують у першій зоні, і переміщують у другу зону до здійснення кристалізації, після чого охолоджують до

(13) A

(11) 56433

(19) UA

кімнатної температури (метод Бріджмена), згідно винаходу, як вихідну речовину використовують твердий розчин $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{1-x}Te_x$ складу $x = 0,50, 0,51$, нагрів в першій зоні проводять до температури $T = 1240K$, швидкість переміщення ампули з першої зони в другу зону печі складає $4,5 - 15mm/добу$, при температурному градієнті $15 - 30град/см$, а охолодження проводять з швидкістю $25град/год$

Експериментальне встановлено, що наведені вище режими є оптимальними, так як збільшення температурного градієнта приводить до погіршення структурної досконалості вирощених кристалів (через збільшення напруг у вирощуваному кристалі), зменшення градієнта також небажане, так як може відбутися концентраційне переохолодження розплаву, що приведе до появи мозаїчної структури дефектів. Поступове охолодження ампули з швидкістю $25град/год$ не приводить до збільшення густини дислокацій, які виникають через механічні напруги, що дає можливість отримати термоелектричний матеріал з заданими термоелектричними параметрами, зокрема, для роботи при $T > 300K$. Приведені склад вихідної речовини (твердий розчин $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{1-x}Te_x$) і температура T забезпечують порівняно найкращі термоелектричні властивості матеріалу.

На фіг 1, 2 зображено залежності термоелектричних параметрів α , σ , χ , $\alpha^2\sigma$, Z , ZT твердого розчину $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{0.4935}Te_{0.5065}$ від температури: фіг 1 - крива 1 - залежність термо-е р с (α) від температури, електропровідності (σ) - крива 2, теплопровідності (χ) - крива 3, фіг 2 - залежності термоелектричної потужності ($\alpha^2\sigma$) - крива 1, термоелектричної добротності ($Z = \alpha^2\sigma / \chi$) - крива 2 і безрозмірної термоелектричної добротності (ZT) - крива 3.

Спосіб отримання термоелектричного матеріалу твердого розчину $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{1-x}Te_x$ (за методом Бріджмена) здійснювався таким чином. Як вихідну речовину використовують твердий розчин $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{1-x}Te_x$ складу $x = 0,50, 0,51$. Вихідну речовину розташовують в кварцовій вакуумованій

ампулі яку поміщають в двозонну печ, температура першої зони якої є $T = 1240K$, витримують і переміщають з швидкістю $4,5 - 15mm/добу$ в другу зону печі, температура якої нижча від температури плавлення вихідного матеріалу. Температурний градієнт складає $15 - 30град/см$, а потім ампулу з матеріалом охолоджують до кімнатної температури з швидкістю $25град/год$.

Приклад конкретного виконання

Як вихідну речовину використовують високочистий свинець марки С-0000, олово ОВЧ-0000, телур ТВ-4. Причому, телур піддавався додатковій очистці шляхом трьохкратної дистиляції у вакуумі в пірексових ампулах, свинець і олово піддавались додатковій механічній очистці.

Вирощування кристалів проводилося в ампулах діаметром до $13mm$ і довжиною $13 - 17cm$, які виготовлені із труб високочистого плавленого кварцу. Кінець ампули мав форму капіляра, з метою збільшення імовірності росту тільки одного центра кристалізації. В таку ампулу загрузали вихідні компоненти, взяті у відповідному співвідношенні (вага загрузки складала $40 - 60g$, її об'єм $\sim 2 / 3$ об'єму ампули). Потім ампула відкачувалась до тиску порядку $10^5 - 10^6 mm\text{ рт ст}$, запаювалась і поміщалась в печ, температура в якій повільно (з метою запобігання вибуху ампули через високий тиск парів Te) підвищувалась на $40 - 60$ градусів вище температури солідуса (до $\sim 1240K$). Температура солідуса визначалась згідно (Фрек Д М, Прокопів В В, Галушак М О, Пиц М В, Матейк Г Д Кристалохімія і термодинаміка атомних дефектів у сполуках $A^{IV}B^{VI}$ - Івано-Франківськ Плай - 2000).

Теплові градієнти температур, які застосовувались при вирощуванні, підбирались експериментальне і складали, як правило, $15 - 30град/см$. Швидкість переміщення ампули була в межах $4,5 - 15mm/добу$. Вирощені нами кристали мали довжину $50 - 70mm$, густину дислокацій $10 - 10cm^{-2}$. Основні їх термоелектричні параметри наведені в таблиці.

Таблиця

Термоелектричні параметри твердого розчину $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{1-x}Te_x$ (при $800K$)

№ п/п	Склад, x	α , мкВ/К	σ , Ом ⁻¹ см ⁻¹	$\alpha^2\sigma$, 10 ⁶ Вт К ² см ⁻¹	χ , 10 ² Вт К ⁻¹ см ⁻¹	Z, 10 ³ К ⁻¹
1	X = 0,5030	145	733	15,4	1,95	0,79
2	X = 0,5065	157	740	18,2	1,83	0,99
3	X = 0,5100	148	728	15,9	1,90	0,84

Як бачимо з таблиці, склад твердого розчину $x = 0,5065$, позиція 2, забезпечує найбільше значення термоелектричної потужності $\alpha^2\sigma$ та термоелектричної добротності Z (криві 1 і 2 фіг 2 відповідно). Покращення термоелектричних параметрів твердого розчину із збагаченням його області гомогенності на телур згідно (Алексеева Г Т, Ведерников М В, Гуриєва Е А, Прокоф'єва Л В, Равич Ю И Концентрация дырок и термоэлектрическая эффективность твердых растворов $Pb_{1-x}Sn_xTe < Te >$ // Физика и техника полупроводников - 2000 - Т 34 - Вып 8 - сс 935 - 939) пов'язано із зростан-

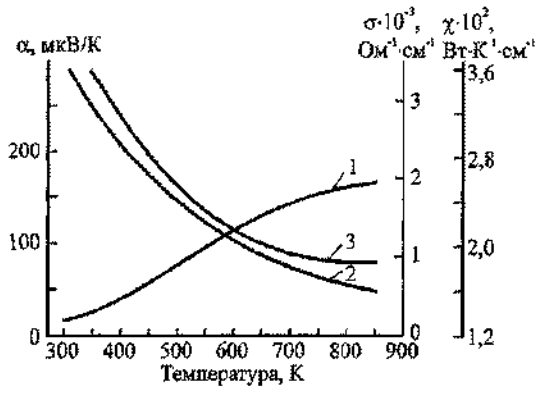
ням концентрації вакансій у катіонній підгратці, які є ефективним акцептором (V_{Sn}^{4-}). Останнє обумовлює значне збільшення концентрації дірок і, відповідно, питомої електропровідності (σ) при незначній зміні інших кінетичних коефіцієнтів (α , χ), що веде до покращення значень $\alpha^2\sigma$, Z (див таблицю).

Одержані монокристали $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_{0.4935}Te_{0.5065}$ можуть використовуватись для термоелектричних перетворювачів при температурах $700 - 850K$. На їх базі можуть створюватись термоелементи, багатокаскадні термогенератори.

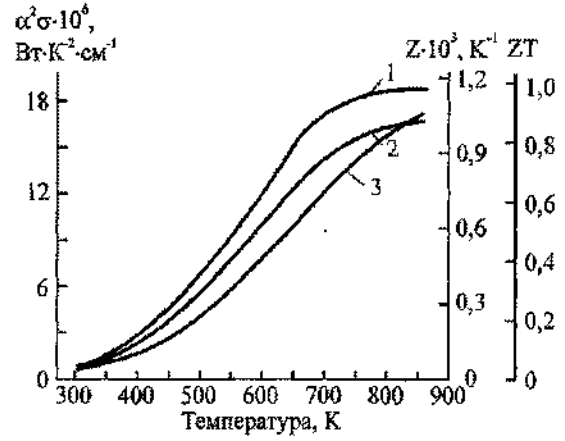
5

56433

6

Фиг. 1.

Фиг. 2.